

بررسی ارتباط میان شاخص حکمرانی خوب و اندازه دولت با شاخص توسعه انسانی در ایران

اشکان بذرافکن*

نسیم قباشی**

چکیده

توسعه انسانی از رویکرد توانایی های شخصی با توجه به بردار عملکرد متفاوت لذت بردن از سطوح مختلف رفاهی یکی از بهترین شاخص های رفاهی مدنظر است. از طرفی برای توازن توسعه و رشد در تمامی سطوح، مداخله دولتی یا کیفیت دولت (حکمرانی خوب) امری ضروری است. مطالعه اثر اندازه دولت و حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی اهمیت بسیاری دارد و نظریات گوناگونی درباره آن وجود دارد. در این مطالعه ارتباط میان شاخص حکمرانی خوب و اندازه دولت با شاخص توسعه انسانی در ایران برای بازه زمانی ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ به صورت فصلی بررسی شده است. برای اندازه گیری این شاخص از میانگین شش شاخص معرفی شده بانک جهانی استفاده گردیده و به منظور سنجش اندازه دولت از نسبت هزینه های مصرفی دولت به تولید ناخالص داخلی و همچنین متغیرهای نرخ باسوادی و نرخ شهرنشینی به عنوان متغیرهای کنترلی بهره برداری شده است. همچنین برای بررسی ارتباط علیت میان متغیرها از روش علیت «تودا- یاماماتو»، برای به دست آوردن ضرایب بلندمدت از آزمون «جوهانسن- جوسیلیوس» و برای به دست آوردن ارتباط کوتاه مدت از «ECM» استفاده شده است. نتایج روش علیت تودا - یاماماتو نشان داده است که یک رابطه علیت دوطرفه میان متغیرهای مستقل تحقیق با شاخص توسعه انسانی وجود دارد و نتایج روش جوهانسن- جوسیلیوس مشخص کرده است که اثر متغیرهای حکمرانی خوب، اندازه دولت، نرخ باسوادی و نرخ شهرنشینی بر توسعه انسانی مثبت است.

واژه های کلیدی: حکمرانی خوب، اندازه دولت، توسعه انسانی، تودا- یاماماتو، جوهانسن-

جوسیلیوس

طبقه بندی JEL: H11, H19, I25, J24, O15

* دانشجوی دکتری اقتصاد، دانشگاه شهید چمران اهواز (نویسنده مسئول)

ashkanbazrafkan20@gmail.com

nasimghobashi@yahoo.com

** دانشجوی دکتری اقتصاد، دانشگاه شهید چمران اهواز

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۳/۱۹

تاریخ دریافت: ۹۷/۱۰/۲۰

فصلنامه راهبرد اقتصاد، سال پنجم، شماره هجدهم، پاییز ۱۳۹۵، صص ۴۹-۷۶

مقدمه

بیشتر مطالعات مقدماتی بین‌المللی درباره اثرات اقتصادی و اجتماعی «حکمرانی خوب» نشان می‌دهد که کیفیت مؤسسات مورد مطالعه بسیار مهم است و برای مثال استراتژی حاکمیت خوب بانک جهانی بر اساس شواهد صحیح استوار است. حکمرانی خوب با تمرکز بر کیفیت زندگی افراد در بخش دولتی می‌تواند حکومت بهتری را ایجاد کند. علاوه بر این، با توجه به اینکه نهادها و افراد (در بخش عمومی) همکاری می‌کنند؛ به‌عنوان مثال در تنظیم دستور کار عمومی یا فرایند تصمیم‌گیری در سیاست، می‌توان از طریق نظارت به نتایج بهتری دست یافت. پیشرفت در حکمرانی خوب فقط با تغییرات، آزمایش و یادگیری افزایشی به دست می‌آید. حکمرانی خوب نه تنها مسئولیت حکومت مرکزی است، بلکه به‌صراحت مسئولیت مشترک همه لایه‌های حکومتی از جمله دولت‌های محلی است (Zouridis & Steur, 2017). با گذشت چندین قرن، چالش‌های در حال ظهور خارجی، اصلاحات مهمی را در سطح عمومی دولت‌ها تقویت کرده است. نیاز به گسترش همکاری میان عوامل مختلف سیاست‌گذاری وجود دارد و پایداری و نگرانی در مورد نیازهای نسل‌های آینده گسترش یافته و حکمرانی خوب در بحث توسعه اقتصادی و سیاسی به موضوع اصلی تبدیل شده است (Carcaba & et al, 2017).

حکمرانی خوب در مورد تعامل بین دولت‌ها و دیگر سازمان‌های اجتماعی، ارتباط با شهروندان، تصمیم‌گیری و پاسخگویی است. دولت‌ها نقش کلیدی در این شبکه دارند؛ زیرا حکمرانی خوب به مدیریت امور عمومی در یک روش

شفاف، پاسخگو، مشارکتی و عادلانه کمک می‌کند (Santiso, 2001).

امروزه نقش دولت‌ها در دستیابی به توسعه مطلوب و تحقق اهداف استراتژیک آن، بسیار حیاتی است. مطالعات تجربی در مورد فرایند توسعه و عملکرد دولت‌ها در دستیابی به سطوح بالاتر آن می‌تواند مبنای قضاوت عملکرد دولت‌ها باشد. درباره نقش و اندازه دولت در اقتصاد دو دیدگاه وجود دارد. یک نظر این است که اندازه دولت بزرگ‌تر از یک حد بهینه، اثر منفی بر اقتصاد دارد و در نقطه مقابل این دیدگاه، برخی‌ها اعتقاد دارند که نقش دولت در مراحل مختلف توسعه، حیاتی است و بر اساس این نظریه، مصرف دولت اثر فزاینده‌ای بر تقاضای کل دارد و دولت بزرگ‌تر همانند موتور توسعه قوی برای اقتصاد است.

امروزه همه پذیرفته‌اند که در هر جامعه سازمان‌یافته‌ای باید حکمرانی خوب و دولت وجود داشته باشد و با توجه به اینکه بسیاری از تحولات کشورهای جهان سوم تحت تأثیر حکومت و دولت آن‌ها قرار دارد، امروزه در اغلب این کشورها از جمله در کشور ما تلاش‌های زیادی در جهت تعیین اندازه بهینه دولت صورت می‌گیرد. در این مطالعات تأثیر اندازه دولت و حکمرانی خوب به صورت مجزا بر جنبه‌های مختلف اقتصاد کشور از جمله رشد اقتصادی، اشتغال و کارایی بررسی شده است؛ اما تاکنون به تأثیر اندازه دولت و حکمرانی خوب به صورت هم‌زمان بر توسعه انسانی، به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین ابعاد توسعه کمتر توجه شده است. از این رو در این تحقیق هدف ما بررسی تجربی این رابطه است. در این مقاله پس از مقدمه و مبانی نظری به پیشینه داخلی و خارجی، سپس به روش‌شناسی و نتایج آن و سرانجام به نتیجه‌گیری پرداخته می‌شود.

۱. مبانی نظری

حفظ سلامتی افراد جامعه یکی از واقعیت‌های مهم اقتصادی است. در گذشته از GDP سرانه به‌عنوان معیاری برای اندازه‌گیری استفاده می‌شد؛ اما حقیقتاً GDP سرانه نمی‌تواند کیفیت زندگی را به‌خوبی نشان دهد (Pradhan, 2011). این معیار تنها برخی از ملاحظات را در نظر می‌گیرد. ایراد اساسی این دیدگاه بی‌توجهی به مفهوم عدالت در داشتن فرصت‌های واقعی فردی است. توجه صرف بر درآمد در

سطوح فردی و انبوه، عوامل مختلفی را که منجر به ایجاد تفاوت در فرصت‌های واقعی افراد می‌شود، نادیده می‌گیرد و فرض می‌کند که درآمد باعث افزایش رفاه می‌شود. در واقع توسعه انسانی مبتنی بر این ایده اساسی است که پیشرفت جوامع انسانی را نمی‌توان تنها با درآمد سرانه اندازه‌گیری کرد، بلکه لازمه دستیابی به زندگی بهتر علاوه بر داشتن درآمد بالاتر، پرورش و بسط استعداد و ظرفیت‌های انسانی است؛ بنابراین برای توصیف آن به یک شاخص چندبعدی اجتماعی - اقتصادی نیاز است که تمامی ملاحظات را شامل شود (Clarke et al, 2006). در این شاخص به جای تمرکز بر اندازه‌گیری رفاه انسانی، رویکرد تمرکز بر سطح آموزش، طول عمر و درآمد به منظور دستیابی به یک زندگی طولانی، سالم و فعال مدنظر است (Komlos & Snowden, 2005).

۱-۱. شاخص توسعه انسانی

«شاخص توسعه انسانی»^۱ معیاری خلاصه برای ارزیابی پیشرفت در سه بعد اساسی توسعه انسانی است: «زندگی طولانی و سالم»، «دسترسی به دانش» و «سطح مناسب زندگی». یک زندگی طولانی و سالم با امید به زندگی در هنگام تولد اندازه‌گیری می‌شود. سطح دانش با میانگین سال‌های آموزش در میان بزرگسالان اندازه‌گیری می‌شود که میانگین تعداد سال‌های تحصیلات در طول زندگی افراد ۲۵ سال و بالاتر است و دسترسی به یادگیری و دانش توسط سال‌های انتظار برای تحصیلات برای کودکان در سن مدرسه تعریف می‌شود (Human Development Report, 2016).

۱-۲. ارتباط حکمرانی خوب و دولت با توسعه انسانی

کارایی بخش عمومی در رشد و توسعه اقتصادی و همچنین رفاه اجتماعی همواره مورد توجه اقتصاددانان بوده است. اساساً یکی از محورهای مهم این مطالعات، تعیین اندازه مطلوب و بهینه دولت است. با توجه به معیارها و شاخص‌های مدنظر در توسعه انسانی، می‌توان گفت که دولت در شاخص‌های اقتصادی، آموزشی و

1. HDI

بهداشتی نقش بسزایی ایفا می‌کند و به‌طور ویژه اثرگذاری مستقیمی در شاخص‌های آموزشی و بهداشتی دارد. بسیاری از اقتصاددانان، اهمیت دولت و سیاست‌های آن را امری انکارناپذیر می‌دانند؛ چون فعالیت‌های آن در توسعه انسانی یک کشور و تأمین امنیت و در راستای ایجاد زیرساخت‌های اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی، آموزشی و... بسیار مهم است. هرچند که این نقش می‌تواند با حضور پررنگ دولت در اقتصاد و به عبارتی افزایش اندازه دولت در اقتصاد منجر به کاهش رقابت در بخش خصوصی و به حاشیه راندن این بخش مهم اقتصادی و همچنین ناکارایی در ساختار اقتصادی کشورها شود.

بنابراین با توجه به توسعه انسانی و مفهوم آن که چندبعدی است، اندازه و جایگاه دولت در اقتصاد یکی از عوامل کلیدی در توسعه انسانی کشورها است و لازمه افزایش و بهبود توسعه انسانی در کشورها مشارکت و حضور سه نهاد دولت، جامعه مدنی و بخش خصوصی است. دولت با ایجاد یک محیط سیاسی و حقوقی مناسب و ایجاد امنیت و همچنین انجام سرمایه‌گذاری در خدمات عمومی، جامعه مدنی با تعامل سیاسی و اجتماعی گروه‌ها و نهادهای مختلف و بخش خصوصی با ایجاد اشتغال و درآمد نقش مهمی در پویایی شاخص‌های مختلف توسعه به‌خصوص توسعه انسانی دارد. حکمرانی خوب که حاصل تعامل سه نهاد مذکور است و فراتر از دولت تعریف می‌شود، نقش بسزایی در توسعه انسانی کشورها ایفا می‌کند (رفیعی دارانی و شاهنوشی، ۱۳۹۳).

لازمه توسعه انسانی یک حکومت مردمی است که از طریق سیاست‌های جایگزینی قدرت اعتراض مردم را در امور داخلی کشور گسترش دهد و تضمینی برای پاسخ به اعتراضات داشته باشد.

نیاز به حکمرانی خوب برای تبیین توسعه انسانی در دهه آخر قرن بیستم مورد توجه محققین قرار گرفت. اهمیت مسئله برمی‌گردد به اینکه دولت به‌طور مؤثری منابع را در بخش عمومی تخصیص دهد و این امر می‌تواند یک بهبود جمعی برای افراد جامعه تلقی شود. وجود کالای عمومی، احتمالاً انتخاب‌های عمومی را در یک محیط مردمی بیشتر کرده و زمینه‌های توسعه‌یافتگی را در قالب

حکمرانی خوب نمایان می‌سازد (Karl, 1998).

۱-۲-۱. تعریف حکمرانی خوب

بر اساس تعریف حکمرانی خوب می‌تواند با ارائه خدمات عمومی به شیوه‌ای کارآمد، مشارکت بیشتر به گروه‌های خاصی در جمعیت مانند فقرا و اقلیت‌ها، تقریب زده شود و تضمین اینکه شهروندان فرصت کنترل و توازن در دولت، ایجاد و اجرای ضوابط برای حمایت از شهروندان و اموال آن‌ها و وجود نظام‌های مستقل قضائی را دارند (Grindle, 2004).

حکمرانی خوب تعاریف گسترده‌ای دارد و یافتن تعریفی منحصر به فرد در این رابطه دشوار است. دو بعد «ظرفیت دولت» و «خودمختاری» برای واجد شرایط بودن حکمرانی خوب یا بد وجود دارد که هر دو مکمل یکدیگر هستند؛ یعنی زمانی که دولت توانایی بیشتری دارد، برای مثال از طریق جمع‌آوری مالیات، باید استقلال بیشتری وجود داشته باشد، زیرا کارمندان قادر به انجام امور خوب بدون آموزش با جزئیات زیادی هستند. با این حال، در حالت‌های با قابلیت کمتر، تفکیک‌پذیری کمتر و مقررات بیشتر مطلوب است (Fukuyama, 2013).

از آنجا که یکی از اهداف دولت‌ها ارائه کالاهای عمومی به شهروندان است، هیچ راه بهتری برای فکر کردن درباره حکمرانی خوب به جز از طریق تولید وجود ندارد که دقیقاً همان چیزی است که شهروندان خواستار آن هستند؛ مانند امنیت، بهداشت، آموزش، آب، اجرای قراردادها، حفاظت از محیط‌زیست و توانایی آن‌ها برای رأی دادن و پرداخت دستمزد عادلانه (Rotberg, 2014).

بر اساس تعریف بانک جهانی^۱، حکمرانی خوب از شش شاخص کلی به دست می‌آید که عبارت‌اند از: ۱- حق اظهارنظر و پاسخگویی؛ ۲- ثبات سیاسی؛ ۳- کارایی و اثربخشی دولت؛ ۴- کیفیت قوانین و مقررات؛ ۵- حاکمیت قانون؛ ۶- کنترل فساد (World Bank Institute, 2018).

- حق اظهار نظر و پاسخگویی

دولت باید سیاستی اجرا کند که بر مردم تأثیر بگذارد، مردم بتوانند دولت از سؤال کنند و او را مورد بازخواست قرار دهند (World Bank Institute, 2018).

- ثبات سیاسی و مقابله با خشونت

این شاخص به میزان ثبات رژیم حاکم و رهبران آن، درجه احتمال تداوم حیات مؤثر دولت و تداوم سیاست‌های جاری در صورت مرگ‌ومیر یا تغییر رهبران و دولتمردان فعلی می‌پردازد (World Bank Institute, 2018).

- اثربخشی دولت

بیانگر کارآمدی دولت در انجام وظایف محوله است که شامل مقولات ذهنی همچون کیفیت تهیه و تدارک خدمات عمومی یا کیفیت نظام اداری، صلاحیت و شایستگی کارگزاران و استقلال خدمات همگانی از فشارهای سیاسی است (World Bank Institute, 2018).

- کیفیت مقررات

بر روی سیاست‌های ناسازگار با بازار تمرکز دارد (World Bank Institute, 2018).

- قانون‌مداری

میزان احترام عملی که دولتمردان و شهروندان کشور برای نهادهایی قائل هستند که با هدف وضع و اجرای قانون و حل اختلاف ایجاد شده‌اند (World Bank Institute, 2018).

- کنترل فساد

کنترل فساد به معنی جلوگیری از استفاده از قدرت و امکانات عمومی در جهت منافع شخصی است (World Bank Institute, 2018).

سازمان ملل معتقد است حکمرانی خوب تضمین‌کننده کمینه شدن فساد، احترام به نظر اقلیت‌ها و اقشار آسیب‌پذیر در انجام تصمیم‌گیری است و در قبال نیازهای کنونی و آینده جامعه مسئول است. بر این اساس، ۹ شاخص را معرفی

می‌کند که عبارت‌اند از (Carcaba & et al, 2017):

۱. مشارکت

مشارکت شهروندی بازتابی از قدرت شهروندی است. مشارکت گسترده در دسترسی به تصمیم‌گیری، شامل مشارکت مردم در فرایندهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی است که بر آن‌ها تأثیر می‌گذارد (Arnstein, 1969). راه مقابله با مشارکت، به تدریج از یک تعهد شهروندی به یک حق ابتدایی شهروندی تبدیل شده است که نه تنها شهروندان، بلکه جامعه مدنی، سازمان‌های دولتی و مؤسسات را هم شامل می‌شود (Hickey & Mohan, 2005). همه مردان و زنان باید به طور مستقیم یا از طریق نهادهای مشروع میانجی که منافع آن‌ها را نمایندگی می‌کنند، در تصمیم‌گیری سهیم باشند (Carcaba & et al, 2017).

۲. حاکمیت قانون

چارچوب قانونی باید منصفانه و بی‌طرفانه اجرا شود (Carcaba & et al, 2017).

۳. شفافیت

جریان مناسب را برای اطلاعات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی به موقع و قابل اطمینان ارائه می‌دهد که باید برای همه ذی‌نفعان قابل دسترسی باشد (Vishwanath & Kaufmann, 1999).

در بخش عمومی، شفافیت به معنی باز بودن سیستم حکومتی از طریق فرایندهای روشن و روش‌ها و دسترسی آسان به اطلاعات عمومی برای شهروندان است (Kim & et al, 2005).

این در جریان آزادی اطلاعات ساخته شده است. پروسه‌ها، مؤسسات و اطلاعات باید به طور مستقیم برای کاربران ذی‌صلاح قابل دسترسی باشد و اطلاعات کافی برای درک و نظارت مؤثر ارائه شود (Carcaba & et al, 2017).

۴. مسئولیت پذیری

حکمرانی خوب، وجود یک دولت پاسخگو را نشان می دهد. تصمیم گیرندگان در دولت به مردم پاسخگو هستند و متقاضیان مختلف ممکن است دولت و نمایندگان آن را برای مسائل مختلف (حفظ منابع، بهره وری یا رعایت قوانین) پاسخگو بدانند (United Nations Development Program¹, 1997).

جای تعجب نیست، مسئولیت پذیری در اداره عمومی نیز دیدگاه‌های مختلفی دارد. مفهوم محدود آن را می توان به عنوان «تعهد به توضیح و توجیه رفتار» تعریف کرد (Bovens, 2007).

تصمیم گیرندگان در دولت، بخش خصوصی و سازمان های جامعه مدنی باید به ذی نفعان نهادی پاسخ دهند.

۵. جهت گیری مقبول عامه

حکمرانی خوب باید بتواند منافع متضاد را میانجیگری کند تا بتواند به یک توافق وسیع در مورد آنچه در بهترین منافع گروه است، دست یابد.

۶. عدالت

همه مردان و زنان باید فرصت‌هایی برابر برای بهبود یا حفظ کیفیت زندگی خود داشته باشند.

۷. پاسخگویی

نهادها و فرایندها باید در خدمت تمام ذی نفعان باشند.

۸. اثربخشی و کارایی دولت

فرایندها و نهادها باید نتایجی تولید کنند که نیازها را برآورده می کنند و بهترین منابع ممکن را استفاده کنند.

۹. چشم انداز استراتژیک

رهبران و مردم باید دیدگاه وسیع و بلندمدت را در مورد حکمرانی خوب و

توسعه انسانی، همراه با احساسات لازم برای چنین توسعه‌ای داشته باشند (Carcaba & et al, 2017).

شاخص‌های ارائه‌شده توسط بانک جهانی و سازمان ملل تا حدودی هم‌پوشانی دارند و شاخص‌هایی مانند حق اظهارنظر، حاکمیت قانون و اثربخشی و کارایی دولت در هر دو مورد وجود دارد.

۱-۳. ارتباط نرخ شهرنشینی و توسعه انسانی

شهرنشینی به‌عنوان «فرایند جمعیت‌شناختی تعریف می‌شود که به‌موجب آن سهم بیشتری از جمعیت ملی در مناطق شهری زندگی می‌کنند». اکثریت ساکنین مناطق شهری، معیشت خود را از مشاغل غیر کشاورزی به دست می‌آورند. شهرنشینی در طول تاریخ، یک نیروی کلیدی در توسعه اقتصادی و انسانی بوده است. انواع کانال‌ها وجود دارد که شهرنشینی از طریق آن می‌تواند بر رشد اقتصادی و توسعه انسانی تأثیر بگذارد و اکثر مطالعات نشان می‌دهد که شهرنشینی باید تأثیر مثبتی بر رشد اقتصادی و توسعه انسانی داشته باشد (El Hedi Arouri & et al, 2014).

بنابراین، ۱- شهرها با ارائه فرصت‌هایی برای تحصیل، اشتغال و خدمات بهداشتی، نقشی حیاتی در ساختار اقتصادی و اجتماعی کشورهای توسعه‌یافته و در حال توسعه دارند. سرمایه آموزشی، توانایی یک ملت را برای توسعه فناوری‌های جدید و اتخاذ تکنولوژی‌های موجود تشکیل می‌دهد. ۲- شهرنشینی باعث کاهش هزینه‌های تولید می‌شود و اجازه می‌دهد که اقتصاد با هزینه‌های خارجی کاهنده روبه‌رو شود، هزینه‌های معاملات را کاهش دهد تا تخصص در میان شرکت‌های با هزینه‌های تولید پایین، ایجاد شود. ۳- شهرنشینی عامل اصلی کارآفرینی است. جمعیت شهری دسترسی به بخش مالی دارند و به‌راحتی ایده‌های خود را ترویج می‌دهند و تا حدی یک بازار محلی (بازار شهری با تراکم مصرف‌کننده بالاتری) دارند تا تجارت کنند. شرکت‌های شهری سودآورتر از شرکت‌های روستایی هستند. کاهش فقر می‌تواند با تبدیل شدن افراد توانا به کارآفرینان و ایجاد کسب و کار شخصی خود همراه باشد. این تغییر در رفتار باعث می‌شود مناطق شهری برای کارآفرینان و کارآفرینی جذاب‌تر شوند. ۴- اثرات

جانبی یا اثرات جانبی مثبت توسعه شهری در مناطق روستایی وجود دارد. از طریق مهاجرت، انتقال پول و فعالیت های تعاملی بین مناطق شهری و روستایی، شهرنشینی می تواند تأثیر مثبتی بر سرمایه گذاری و سرمایه انسانی داشته باشد (El Hedi Arouri & et al, 2014).

۴-۱. ارتباط آموزش و توسعه انسانی

هر کشوری برای ایجاد توسعه انسانی به ریشه کن سازی فقر و رشد اقتصادی بلندمدت از طریق بهبود سلامت و آموزش و پرورش نیازمند است. مرکزیت این امر به وضوح در نتیجه کنفرانس های جهانی سازمان ملل در دهه گذشته منعکس شده است. برای تقویت پیشرفت در این زمینه، سیاست های آموزش و پرورش نقش اساسی دارند. جامعه جهانی به این ترتیب خود را در بالاترین سطح متعهد می کند تا با کاهش فقر و کاهش مرگ و میر کودکان و مبارزه با گسترش بیماری ایدز، مالاریا و سایر بیماری ها، توسعه انسانی را ایجاد کند و نقش آموزش و پرورش در این زمینه حیاتی و اساسی است. کنفرانس ها و نشست های سازمان ملل متحد در دهه ۱۹۹۰ منجر به یک دید جامع از توسعه شد که بر روی انسان متمرکز است. آن ها ریشه کن کردن فقر را به عنوان هدف اصلی جامعه بین المللی تأیید کرده اند که آموزش و پرورش برای کاهش فقر و گرسنگی در آن نقش حیاتی داد. با توجه به رویکرد جامع در جهت توسعه که در دهه ۱۹۹۰ شکل گرفت، توسعه منابع انسانی به منظور مشارکت در توسعه ظرفیت های انسانی، کسب دانش، توانمندسازی و مشارکت، به مشاغل گسترده اجتماعی و اقتصادی و سیاست عمومی تبدیل شده است. از طریق تغییرات نهادی و اصلاحات سیاسی، توسعه منابع انسانی به منظور ارتقای معیشت پایداری و فراهم کردن فرصت برای همه افراد صورت می گیرد (Khan, 2002).

۲. پیشینه تحقیق

۲-۱. پیشینه داخلی

«مؤذن جمشیدی و همکاران» (۱۳۹۰)، در پژوهشی با عنوان «تحلیل تأثیر اندازه

دولت بر توسعه انسانی در کشورهای OIC (رهیافت رگرسیون وزنی جغرافیایی، GWR)» به تحلیل تأثیر اندازه‌ی دولت بر شاخص توسعه انسانی پرداخته‌اند. نتایج برآورد مدل نشان داد که استفاده از روش‌های معمول اقتصادسنجی برای این نوع داده‌ها که مکانمند هستند فاقد اعتبار بوده و الزاماً باید از روش‌های اقتصادسنجی فضایی بهره گرفت که روش وزنی جغرافیایی کاملاً منطبق بر داده‌های مورد استفاده است. نتایج حاصل از روش وزنی جغرافیایی نشان داد که اندازه دولت تأثیر مثبت و معناداری بر توسعه انسانی در کشورهای مورد مطالعه دارد.

«شیرین‌بخش و همکاران» (۱۳۹۱)، در پژوهشی با عنوان «بررسی تأثیر اندازه دولت (سهم مخارج مصرفی و سرمایه‌گذاری دولت از تولید ناخالص داخلی) بر توسعه انسانی: با استفاده از الگوی داده‌های تابلویی» با استفاده از داده‌های سالانه مربوط به ۵۲ کشور برای بازه زمانی ۲۰۰۶-۱۹۹۰ و استفاده از روش پانل دیتا به تأثیر اندازه دولت بر توسعه انسانی پرداخته و نشان داده‌اند که هر دو متغیر سهم مخارج مصرفی و سرمایه‌گذاری دولت از تولید ناخالص داخلی اثرات مثبت و معناداری بر شاخص توسعه انسانی دارند.

«رفیعی دارانی و شاهنوشی» (۱۳۹۳)، در پژوهشی با عنوان «تأثیر اندازه دولت و حکمرانی خوب بر توسعه انسانی با به‌کارگیری رگرسیون موزون جغرافیایی» به بررسی اثر اندازه دولت و حکمرانی خوب بر توسعه انسانی کشورهای مختلف برای سال‌های ۲۰۰۰، ۲۰۰۵ و ۲۰۱۰ با استفاده از رگرسیون موزون جغرافیایی پرداخته و نتیجه گرفته‌اند که اندازه دولت و حکمرانی خوب اثرات مثبتی بر توسعه انسانی دارند.

«مکیان و بی‌باک» (۱۳۹۴)، در پژوهشی با عنوان «تأثیر حکمرانی بر توسعه انسانی: یک تحلیل بین‌کشوری» به بررسی اثر حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی در دو گروه کشورهای منتخب اسلامی و OECD برای بازه زمانی ۲۰۱۲-۲۰۰۵ با استفاده از روش FGLS پرداخته‌اند. نتایج نشان داده است که در کشورهای OECD رابطه مثبت و معناداری بین شاخص حکمرانی خوب و آزادی

اقتصادی با توسعه انسانی وجود دارد؛ اما در کشورهای اسلامی این رابطه از نظر آماری معنادار نیست.

«منصوری و افقه» (۱۳۹۶)، در پژوهشی با عنوان «بررسی اثرهای متقابل آزادی و حکمرانی بر توسعه انسانی (رویکرد داده‌های تابلویی در دوره ۲۰۱۵-۱۹۹۵)» با استفاده از شاخص‌های آزادی اقتصادی، آزادی سیاسی، کیفیت حکمرانی و شاخص توسعه انسانی در ۱۷۲ کشور جهان و برای سال‌های ۲۰۱۵-۱۹۹۵ به بررسی اثرهای متقابل بین انواع آزادی و توسعه انسانی که مورد تأکید «آمارتیاسن» است، با استفاده از رهیافت داده‌های تابلویی و علیت «دومیترسکو-هورلین» پرداخته‌اند. بر اساس نتایج به دست آمده مشخص شده که آزادی و توسعه ارتباط بسیار نزدیکی دارند و شاید بدون بهبود شاخص‌های آزادی، رسیدن به توسعه امری گمراه‌کننده باشد. بر اساس این نتایج، آزادی اقتصادی، آزادی سیاسی، کیفیت حکمرانی و توسعه انسانی بر همدیگر به صورت متقابل اثرگذار هستند و ارتباط مستقیم دارند. نتایج علیت نشان داد که توسعه انسانی و کیفیت حکمرانی دو رکن مهم در بهبود شاخص‌های آزادی هستند؛ ولی آزادی‌های سیاسی و به‌خصوص آزادی اقتصادی علت توسعه انسانی و کیفیت حکمرانی نشده است.

«کاظمی و همکاران» (۱۳۹۶)، در پژوهشی با عنوان «بررسی رابطه علی بین توسعه انسانی و حکمرانی خوب؛ کاربردی از روش پانل علیت» به بررسی رابطه علی میان توسعه انسانی و حکمرانی خوب برای کشورهای در حال توسعه آسیایی با استفاده از روش پانل علیت برای بازه زمانی ۲۰۱۳-۱۹۹۶ پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان داده است که در بلندمدت بین حکمرانی خوب و توسعه انسانی رابطه علی دوطرفه وجود دارد؛ ولی در کوتاه‌مدت یک رابطه یک‌طرفه و از سوی توسعه انسانی به حکمرانی خوب وجود دارد.

۲-۲. پیشینه خارجی

«یاواس»^۱ (۱۹۹۸)، در پژوهشی به بررسی ارتباط میان اندازه دولت و رشد اقتصادی پرداخت. نتایج نشان داد که اگر اقتصاد، کمتر توسعه یافته باشد، اندازه

دولت اثر مثبتی بر رشد اقتصادی دارد؛ ولی اگر اقتصاد، توسعه یافته باشد، اندازه دولت بر رشد اقتصادی اثر منفی دارد.

«گومانی و همکاران»^۱ (۲۰۰۵)، در پژوهشی با استفاده از داده‌های ۱۰۴ کشور برای بازه زمانی ۲۰۰۰-۱۹۷۱ به بررسی تأثیر کمک‌ها و مخارج دولتی بر سطح رفاه جامعه پرداخته و در مطالعه خود از نرخ مرگ‌ومیر نوزادان و شاخص توسعه انسانی برای اندازه‌گیری رفاه استفاده کرده‌اند. نتایج نشان داده است که رابطه مثبتی میان کمک‌ها و مخارج دولتی با سطح رفاه وجود دارد.

«رودرا و سانیا»^۲ (۲۰۱۱)، در پژوهشی به بررسی ارتباط میان حکمرانی خوب و توسعه انسانی در هندوستان با استفاده از داده‌های تابلویی پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که حکمرانی خوب و توسعه انسانی دوره‌های پیشین باعث ایجاد توسعه انسانی فعلی می‌شود.

«پرادهان و همکاران»^۳ (۲۰۱۱)، در پژوهشی با عنوان «حاکمیت خوب و توسعه انسانی: شواهد از کشورهای هند» به بررسی ارتباط میان حکمرانی خوب و شاخص توسعه انسانی هند پرداختند. نتایج تحقیق نشان داد که حکمرانی خوب یک پتانسیل مهم در افزایش شاخص توسعه انسانی کشور هند است.

«ذوالفقار و همکاران»^۴ (۲۰۱۲)، در پژوهشی با عنوان «حاکمیت اقتصادی و توسعه انسانی: شواهدی از پاکستان»، ارتباط میان حکمرانی خوب و شاخص توسعه انسانی را در پاکستان برای بازه زمانی ۲۰۰۹-۱۹۷۶ بررسی کرده‌اند. نتایج تحقیق نشان داده که ارتباط مثبت و معناداری میان حکمرانی خوب و شاخص توسعه انسانی وجود دارد.

«تورن و همکاران»^۵ (۲۰۱۶)، در پژوهشی با عنوان «فناوری اطلاعات و ارتباطات ملی، آزادی اقتصادی و توسعه انسانی: یک تجزیه و تحلیل پانل دیتا پویا

1. Gomanee and et al

2. Rudra Pradhan and Sanyal

3. Pradhan and et al

4. Zulfigar and et al

5. Turen and et al

کشور» با استفاده از روش پانل دیتا به بررسی تأثیر فناوری اطلاعات و آزادی اقتصادی بر شاخص توسعه انسانی ۱۱۸ کشور برای بازه زمانی ۲۰۰۰-۲۰۱۱ پرداخته‌اند. نتایج تحقیق نشان داده است که آزادی اقتصادی و فناوری اطلاعات اثری مثبت بر شاخص توسعه انسانی دارند.

«کارکابا و همکاران» (۲۰۱۷)، در پژوهشی با عنوان «ارتباط حکمرانی خوب با کیفیت زندگی چگونه است؟» به بررسی ارتباط میان حکمرانی خوب و کیفیت زندگی در سطح شهری اسپانیا برای سال ۲۰۱۱ پرداخته و از سه شاخص شفافیت، مشارکت و پاسخگویی برای اندازه‌گیری حکمرانی خوب استفاده کرده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که بین کیفیت زندگی با مشارکت و پاسخگویی رابطه معناداری وجود دارد؛ ولی بین کیفیت زندگی و شفافیت ارتباطی وجود ندارد.

در مطالعه پیش رو به بررسی ارتباط میان شاخص حکمرانی خوب و اندازه دولت با شاخص توسعه انسانی در ایران برای بازه زمانی ۱۳۷۵ الی ۱۳۹۵ به صورت فصلی پرداخته می‌شود. برای بررسی ارتباط علیت میان متغیرها از روش علیت تودا- یاماماتو، برای به دست آوردن ضرایب بلندمدت از آزمون جوهانسن- جوسیلیوس و برای به دست آوردن ارتباط کوتاه‌مدت از ECM استفاده شد. نتایج روش علیت تودا- یاماماتو نشان می‌دهد که یک رابطه علیت دوطرفه میان متغیرهای مستقل تحقیق با شاخص توسعه انسانی وجود دارد و همچنین نتایج روش جوهانسن- جوسیلیوس نشان داد که اثر متغیرهای حکمرانی خوب، اندازه دولت، نرخ باسوادی و نرخ شهرنشینی بر توسعه انسانی مثبت است. با توجه به اینکه در ایران مطالعه و بررسی در زمینه ارتباط حکمرانی خوب و اندازه دولت با شاخص توسعه انسانی به‌طور هم‌زمان صورت نگرفته است و در اندک مطالعاتی که موجود است، این مقوله را به صورت مجزا بررسی کرده‌اند و در اکثر مطالعاتی که در زمینه شاخص توسعه انسانی انجام شده است، به جنبه حکمرانی خوب توجه بیشتری شده است؛ بنابراین در این مطالعه تلاش شده که ارتباط حکمرانی خوب و اندازه دولت با شاخص توسعه انسانی ایران در قالب یک مدل مورد بررسی قرار گیرد.

۳. روش‌شناسی تحقیق

۳-۱. روش علیت تودا- یاماماتو

تودا و یاماماتو در سال (۱۹۹۵)، روش ساده‌ای به صورت تخمین یک مدل VAR تعدیل یافته برای بررسی رابطه علیت گرنجری پیشنهاد دادند و استدلال کردند که این روش حتی در شرایط وجود یک رابطه همجمعی بین متغیرها نیز معتبر است. در این روش ابتدا باید تعداد وقفه‌های بهینه (K) مدل VAR را تعیین کرد، سپس درجه همگرایی ماکزیمم (dmax) و یک مدل VAR را با تعداد وقفه‌های (K+dmax) تشکیل داد. البته فرایند انتخاب وقفه، زمانی معتبر خواهد بود که $K \geq dmax$ باشد. در این تحقیق $K = 2$ و $dmax = 1$ که این شرط برقرار است ($k \geq dmax$)؛ بنابراین اگر علیت را دوطرفه در نظر بگیریم، آزمون علیت تودا- یاماماتو را برای متغیرهای تحقیق می‌توان به صورت زیر مشخص کرد:

۳-۱-۱. علیت میان حکمرانی خوب و توسعه انسانی

$$HDI_t = B_{1i} \sum_{i=1}^k HDI_{t-i} + B_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} HDI_{t-j} + y_{1i} \sum_{i=1}^k INS_{t-i} + y_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} INS_{t-j} + e_{1t}$$

$$INS_t = \lambda_{1i} \sum_{i=1}^k INS_{t-i} + \lambda_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} INS_{t-j} + \mu_{1i} \sum_{i=1}^k HDI_{t-i} + \mu_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} HDI_{t-j} + e_{2t}$$

HDI: شاخص توسعه انسانی

INS: حکمرانی خوب

۳-۱-۲. علیت میان اندازه دولت و توسعه انسانی

$$HDI_t = B_{1i} \sum_{i=1}^k HDI_{t-i} + B_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} HDI_{t-j} + y_{1i} \sum_{i=1}^k G_{t-i} + y_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} G_{t-j} + e_{1t}$$

$$G_t = \lambda_{1i} \sum_{i=1}^k G_{t-i} + \lambda_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} G_{t-j} + \mu_{1i} \sum_{i=1}^k HDI_{t-i} + \mu_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} HDI_{t-j} + e_{2t}$$

HDI: شاخص توسعه انسانی

G: اندازه دولت

۳-۱-۳. علیت میان نرخ باسوادی و توسعه انسانی

$$HDI_t = B_{1i} \sum_{i=1}^k HDI_{t-i} + B_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} HDI_{t-j} + \gamma_{1i} \sum_{i=1}^k EDU_{t-i} + \gamma_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} EDU_{t-j} + e_{1t}$$

$$EDU_t = \lambda_{1i} \sum_{i=1}^k EDU_{t-i} + \lambda_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} EDU_{t-j} + \mu_{1i} \sum_{i=1}^k HDI_{t-i} + \mu_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} HDI_{t-j} + e_{2t}$$

HDI: شاخص توسعه انسانی

EDU: نرخ باسوادی

۳-۱-۴. علیت میان نرخ شهرنشینی و توسعه انسانی

$$HDI_t = B_{1i} \sum_{i=1}^k HDI_{t-i} + B_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} HDI_{t-j} + \gamma_{1i} \sum_{i=1}^k URB_{t-i} + \gamma_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} URB_{t-j} + e_{1t}$$

$$URB_t = \lambda_{1i} \sum_{i=1}^k URB_{t-i} + \lambda_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} URB_{t-j} + \mu_{1i} \sum_{i=1}^k HDI_{t-i} + \mu_{2j} \sum_{j=k+1}^{dmax} HDI_{t-j} + e_{2t}$$

HDI: شاخص توسعه انسانی

URB: نرخ شهرنشینی

برای اندازه‌گیری شاخص حکمرانی خوب از میانگین شش شاخص معرفی شده بانک جهانی برای حکمرانی خوب استفاده گردید و برای اندازه‌گیری اندازه دولت از نسبت هزینه‌های مصرفی دولت به تولید ناخالص داخلی بهره برده، متغیرهای نرخ باسوادی و نرخ شهرنشینی به‌عنوان متغیرهای کنترلی به‌کارگیری شد.

بازه زمانی تحقیق از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ به‌صورت فصلی است. داده‌های مربوطه از بانک جهانی و بانک مرکزی گردآوری شدند.

آماره آزمون مورد استفاده، آماره والد است که توزیع X^2 مجانبی با درجه آزادی برابر با تعداد محدودیت‌های صفر دارد. مزیت این روش این است که ما را از لزوم اطلاع داشتن از ویژگی‌های همجمعی سیستم بی‌نیاز می‌کند و تنها اطلاع از رتبه مدل VAR و درجه همگرایی ماکزیمم متغیرها برای انجام این آزمون کفایت می‌کند.

۳-۲. پایایی و آزمون ریشه واحد

در مدل سازی اقتصادی و اقتصادسنجی، باید پایایی متغیرهای سری زمانی مورد بررسی قرار گیرد. یکی از انواع مهم داده‌های آماری مورد استفاده در تجزیه و تحلیل‌های تجربی، داده‌های سری زمانی است؛ زیرا این نوع داده‌های آماری، ویژگی‌های خاصی برای پژوهشگران در اقتصادسنجی دارد. هر سری زمانی را می‌توان محصول تولید یک فرایند استوکاستیک یا تصادفی دانست و مجموعه پیوسته‌ای از داده‌ها یک تحقق واقعی از فرایند تصادفی اصلی هستند. وجه تمایز و تفاوت بین فرایند استوکاستیک و تحقق واقعی آن بسیار شبیه به وجه تمایز بین جامعه و نمونه آن در داده‌های مقطعی است. همان‌گونه که از داده‌های نمونه برای استنباط یک جامعه استفاده می‌شود، در سری‌های زمانی نیز از تحقق واقعی برای استنباط در مورد فرایند استوکاستیک استفاده می‌شود. بر این اساس، میانگین و واریانس متغیرها در طول زمان ثابت و مستقل از زمان است؛ اما بررسی‌هایی که از سال ۱۹۹۰ به بعد انجام شده، نشان داده است که فرض پایایی در مورد بسیاری از متغیرهای سری‌های زمانی اقتصاد کلان نادرست بوده، اغلب این متغیرها وابسته به زمان بوده و ناپایستا هستند. مطالعات نشان داده‌اند که در صورت عدم تحقق فرض پایایی، استفاده از آماره F و t گمراه‌کننده است و احتمال اینکه نتایج به دست آمده تنها یک رگرسیون جعلی باشد و هیچ‌گونه رابطه اقتصادی واقعی تعادلی نداشته باشد، افزایش می‌یابد؛ بنابراین لازم است پایایی و ناپایایی متغیرها بررسی شود. با توجه به اینکه در روش تودا-یاماماتو به اطلاعاتی در خصوص درجه پایایی متغیرها و وقفه بهینه نیازمندیم، از این رو ابتدا با استفاده از روش دیکی فولر تعمیم یافته، پایایی متغیرها آزمون شده است.

۴. نتایج روش‌ها

۴-۱. نتایج آزمون دیکی فولر تعمیم یافته

جدول ۱. نتایج آزمون دیکی فولر تعمیم یافته

متغیر	فرضیه صفر	احتمال به دست آمده	نتیجه گیری
HDI	وجود نامانایی	.۹۹	وجود نامانایی
INS	وجود نامانایی	.۲۳	وجود نامانایی
G	وجود نامانایی	.۹۸	وجود نامانایی
EDU	وجود نامانایی	.۶۸	وجود نامانایی
URB	وجود نامانایی	.۹۲	وجود نامانایی
DHDI	وجود نامانایی	.۰۱	وجود مانایی
DINS	وجود نامانایی	.۰۰	وجود مانایی
DG	وجود نامانایی	.۰۰	وجود مانایی
DEDU	وجود نامانایی	.۰۰	وجود مانایی
DURB	وجود نامانایی	.۰۰	وجود مانایی

منبع: نتایج پژوهش

همان‌طور که مشاهده می‌شود تمام متغیرها ناپایا هستند و با یک بار تفاضل گیری پایا می‌شوند؛ بنابراین متغیرهای الگو، هم انباشته از درجه یک $I(1)$ هستند.

۴-۲. تعیین وقفه بهینه مدل

نخستین مسئله در مدل‌های خود رگرسیون برداری، تعیین طول وقفه بهینه است. در اینجا برای تعیین طول وقفه از معیارهای «AIF»، «SC» و «HQ» استفاده شده است.

جدول ۲. تعیین تعداد وقفه بهینه

Lag	AIC	SC	HQ
۰	-۱۶,۳۶۲۸۴	-۱۶,۲۱۳۹۷	-۱۶,۳۰۳۱۶
۱	-۲۷,۷۶۶۳۱	-۲۶,۸۷۳۰۵	-۲۷,۴۰۸۱۸
۲	-۳۰,۹۸۵۷۱	*-۲۹,۳۴۸۰۶	-۳۰,۳۲۹۱۳
۳	-۳۱,۲۶۲۶۱	-۲۸,۸۸۰۵۸	-۳۰,۳۰۷۵۸
۴	-۳۲,۲۶۰۶۳*	-۲۹,۱۳۴۲۱	-۳۱,۰۰۷۱۵*

منبع: نتایج پژوهش

علامت ستاره بالای اعداد به معنای وقفه بهینه است، همان‌طور که مشخص است بر اساس معیارهای «آکائیک» و «هنان کوئین»، وقفه بهینه، وقفه چهارم است و بر

اساس معیار «شوارتز بیزین»، وقفه بهینه، وقفه دوم است. از آنجایی که هر چه تعداد وقفه‌ها کمتر باشد، درجه آزادی کمتری را از دست خواهیم داد، در نتیجه وقفه دوم به‌عنوان وقفه بهینه انتخاب شد.

۴-۳. نتایج آزمون علیت تودا- یاماماتو

برای انجام آزمون علیت گرنجری متعارف بررسی رابطه بلندمدت و همجمعی بین متغیرها ضروری است، درحالی‌که در آزمون علیت تودا- یاماماتو اطلاع در مورد ویژگی‌های همجمعی سیستم ضروری نیست. به‌منظور بررسی رابطه علیت گرنجری از آزمون علیت تودا- یاماماتو برای بررسی رابطه علی بین متغیرهای تحقیق استفاده شده است.

جدول ۳. نتایج آزمون والد برای متغیرهای حکمرانی خوب و توسعه انسانی

نتیجه‌گیری	P-Value	آماره والد (X^2)	فرض H0	متغیر تأثیرگذار	متغیر وابسته
علیت وجود دارد.	.۰۰۰۰	۵۳	عدم وجود علیت	INS	HDI
علیت وجود دارد.	.۰۰۰۰	۵۳	عدم وجود علیت	HDI	INS

منبع: نتایج پژوهش

همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد فرض «صفر» مبنی بر عدم علیت برای هر دو متغیر رد می‌شود و فرض «یک» مبنی بر وجود علیت پذیرفته می‌شود، در نتیجه یک علیت دوطرفه وجود دارد؛ یعنی حکمرانی خوب علیت توسعه انسانی و توسعه انسانی علیت حکمرانی خوب است.

جدول ۴. نتایج آزمون والد برای متغیرهای اندازه دولت و توسعه انسانی

نتیجه‌گیری	P-Value	آماره والد (X^2)	فرض H0	متغیر تأثیرگذار	متغیر وابسته
علیت وجود دارد.	.۰۰۰۰	۵۷	عدم وجود علیت	G	HDI
علیت وجود دارد.	.۰۰۰۰	۵۷	عدم وجود علیت	HDI	G

منبع: نتایج پژوهش

همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد فرض «صفر» مبنی بر عدم علیت برای هر دو متغیر رد می‌شود و فرض «یک» مبنی بر وجود علیت پذیرفته می‌شود، در نتیجه یک علیت دوطرفه وجود دارد؛ یعنی اندازه دولت علیت توسعه انسانی و توسعه انسانی علیت اندازه دولت است.

جدول ۵. نتایج آزمون والد برای متغیرهای نرخ باسوادی و توسعه انسانی

نتیجه‌گیری	P-Value	آماره والد (X^2)	فرض H0	متغیر تأثیرگذار	متغیر وابسته
علیت وجود دارد.	.۰۰۰۰	۲۰	عدم وجود علیت	EDU	HDI
علیت وجود دارد.	.۰۰۰۰	۲۰	عدم وجود علیت	HDI	EDU

منبع: نتایج پژوهش

همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد فرض «صفر» مبنی بر عدم علیت برای هر دو متغیر رد می‌شود و فرض «یک» مبنی بر وجود علیت پذیرفته می‌شود، در نتیجه یک علیت دوطرفه وجود دارد؛ یعنی نرخ باسوادی علیت توسعه انسانی و توسعه انسانی علیت نرخ باسوادی است.

جدول ۶. نتایج آزمون والد برای متغیرهای نرخ شهرنشینی و توسعه انسانی

نتیجه‌گیری	P-Value	آماره والد (X^2)	فرض H0	متغیر تأثیرگذار	متغیر وابسته
علیت وجود دارد.	.۰۰۰۰	۲۴۸	عدم وجود علیت	URB	HDI
علیت وجود دارد.	.۰۰۰۰	۲۴۸	عدم وجود علیت	HDI	URB

منبع: نتایج پژوهش

همان‌طور که نتایج نشان می‌دهد فرض «صفر» مبنی بر عدم علیت برای هر دو متغیر رد می‌شود و فرض «یک» مبنی بر وجود علیت پذیرفته می‌شود، در نتیجه یک علیت دوطرفه وجود دارد؛ یعنی نرخ شهرنشینی علیت توسعه انسانی و توسعه انسانی علیت نرخ شهرنشینی است.

۴-۴. نتایج روش جوهانسن - جوسیلیوس

با توجه به اینکه متغیرهای مدل هم‌انباشته از مرتبه «یک» هستند، می‌توان از آزمون هم‌جمعی جوهانسن-جوسیلیوس جهت تعیین بردارهای همگرایی استفاده کرد. بر اساس انتخاب مقدار وقفه بهینه «دو» به عنوان وقفه بهینه مدل خود توضیح برداری با استفاده از آزمون‌های ماتریس اثر و حداکثر مقدار ویژه به تعیین تعداد بردارهای هم‌انباشتگی پرداخته شده است. جدول شماره ۷ نتایج مربوط به تعیین تعداد بردارهای همگرایی این دو آزمون را نشان می‌دهد.

جدول ۷. نتایج تعیین تعداد بردارهای هم‌انباشتگی

Data Trend	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Test Type	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Trace	۲	۲	۲	۲	۲
Max-Eig	۲	۲	۲	۲	۲

منبع: نتایج پژوهش

از میان این پنج الگو، معمولاً الگوی نخست و پنجم مناسب نیستند و از آن‌ها استفاده نمی‌شود و در این تحقیق الگوی سوم که یک الگوی خطی است انتخاب شد؛ در نتیجه تعداد بردارهای هم‌انباشتگی «دو» است.

اگر بیش از یک بردار هم‌انباشتگی داشته باشیم بدان معناست که در بلندمدت، متغیرها به شیوه‌های متفاوتی با هم ارتباط دارند. در چنین شرایطی، شناسایی یک رابطه تعادلی بلندمدت بدون اعمال قیود اضافی که از تئوری اقتصادی ناشی می‌شود غیرممکن است. وقتی « $r > 1$ » باشد که r همان تعداد بردارهای هم‌انباشتگی است، تعداد قیود لازم برای شناسایی هر بردار برابر « $r-1$ » است. در این تحقیق برای هر بردار هم‌انباشته یک قید اعمال شد. البته باید شرط « $k \geq r-1$ » برقرار باشد؛ که در این تحقیق $k=2$ و $r=2$ است و این شرط برقرار است.

نتایج مربوط به ضرایب بلندمدت مدل زیر در جدول ۸ آورده شده است:

$$HDI=c+\alpha INS+\beta G+\mu EDU+\epsilon URB+e$$

HDI: شاخص توسعه انسانی

c: عرض از مبدأ

INS: حکمرانی خوب

G: اندازه دولت

EDU: نرخ باسوادی

URB: نرخ شهرنشینی

در این تحقیق از متغیرهای نرخ باسوادی و نرخ شهرنشینی به‌عنوان متغیرهای

کنترلی استفاده شده است.

جدول ۸. نتایج مربوط به ضرایب بلندمدت با استفاده از روش جوهانسن - جوسیلیوس

متغیرها	HDI
INS	.۴۱
G	.۷۰
EDU	.۳۵
URB	۴
C	-۴
	R2=.۷۷
	F=۱۹,۹

منبع: نتایج پژوهش

بر اساس نتایج به دست آمده، اگر حکمرانی خوب یک واحد افزایش پیدا کند شاخص توسعه انسانی ۴۱٪ یک واحد افزایش پیدا می کند و بهتر می شود. اگر اندازه دولت یک واحد افزایش پیدا کند، شاخص توسعه انسانی ۷۰٪ یک واحد افزایش پیدا می کند و بهتر می شود. اگر نرخ باسوادگی یک واحد افزایش پیدا کند شاخص توسعه انسانی ۳۵٪ یک واحد افزایش پیدا می کند و بهتر می شود. اگر نرخ شهرنشینی یک واحد افزایش پیدا کند شاخص توسعه انسانی ۴ واحد افزایش پیدا می کند و بهتر می شود. در مرحله بعد الگوی تصحیح خطای برداری نسبت به متغیری که توسط نرم افزار به عنوان متغیر وابسته (شاخص توسعه انسانی) انتخاب شده آورده شده است.

جدول ۹. نتایج مربوط به ضریب جمله تصحیح خطا

نام متغیر	ضریب	انحراف معیار	t
ECM	-۰.۲۸	۰.۰۳۶	-۷.۶۸

منبع: نتایج تحقیق

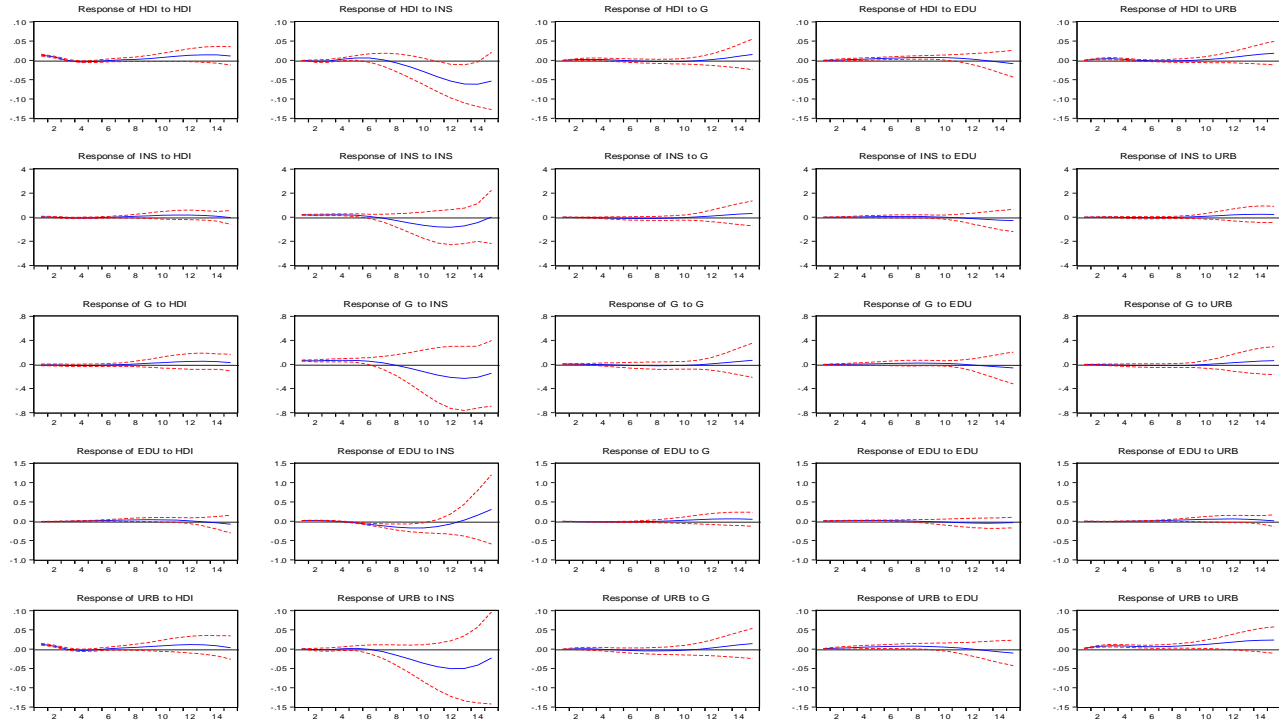
ملاحظه می شود که ضریب جمله تصحیح خطا معنادار است و بین اعداد صفر و منفی یک قرار دارد و -۰.۲۸ به دست آمده است. این عدد بیانگر این مطلب است که در هر دوره (هر فصل) ۰.۲۸ از عدم تعادل کوتاه مدت برای رسیدن به تعادل بلندمدت تعدیل می شود.

۴-۵. واکنش متغیرها به شوکها

توابع واکنش به تکانه از جمله ابزارهایی است که از طریق آن ها می توان به حرکات پویای متغیر پی برد. در این تابع اثر بروز یک انحراف معیار شوک در هر یک از متغیرهای انتخابی سیستم بر کل متغیرهای سیستم ارزیابی می شود.

نمودار ۱. واکنش متغیرها به شوکها

Response to Cholesky One S.D. Innovations ± 2 S.E.

همان‌گونه که این نمودارها نشان می‌دهند تأثیرات ناشی از شوک وارده از سوی تقریباً تمامی این متغیرها بر روی هم طی دوره ۱۵ فصلی از بین می‌رود و سیستم به تعادل می‌رسد.

نتیجه‌گیری و پیشنهادها

در این مقاله، حکمرانی خوب و اندازه دولت با هم و در قالب یک مدل بررسی و به ارتباط میان حکمرانی خوب و اندازه دولت با شاخص توسعه انسانی در ایران برای بازه زمانی ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ به صورت فصلی پرداخته شد. در این پژوهش برای اندازه‌گیری شاخص حکمرانی خوب از میانگین شش شاخص معرفی شده بانک جهانی برای حکمرانی خوب استفاده گردید و برای اندازه‌گیری اندازه دولت از نسبت هزینه‌های مصرفی دولت به تولید ناخالص داخلی بهره برده، متغیرهای نرخ باسوادی و نرخ شهرنشینی به عنوان متغیرهای کنترلی به کارگیری شد. برای بررسی ارتباط علیت میان متغیرها از روش علیت تودا-یاماماتو و برای به دست آوردن ضرایب بلندمدت از آزمون جوهانسن-جوسیلیوس و برای دستیابی به ارتباط کوتاه‌مدت از ECM استفاده شد. نتایج روش علیت تودا-یاماماتو نشان داد که یک رابطه علیت دوطرفه میان متغیرهای مستقل تحقیق با شاخص توسعه انسانی وجود دارد. نتایج روش جوهانسن-جوسیلیوس نیز نشان داد که اثر متغیرهای حکمرانی خوب، اندازه دولت، نرخ باسوادی و نرخ شهرنشینی بر توسعه انسانی مثبت است.

در این مطالعه همچنین تأثیرگذاری اندازه دولت و حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی بررسی شد و نتایج نشان داد که رابطه میان اندازه دولت و حکمرانی خوب با شاخص توسعه انسانی مثبت است. به این ترتیب نقش دولت و جایگاه آن به خصوص در بخش آموزش و بهداشت اهمیت بسزایی دارد و با توجه به نتایج به دست آمده، نحوه حضور دولت در اقتصاد باید مورد بازنگری قرار بگیرد؛ به عبارت دیگر، تأثیرگذاری اندازه دولت بر شاخص توسعه انسانی در ایران طی تحقیقات مختلف متفاوت بوده و در واقع محققان به نتایج متفاوت و گاه متناقض دست یافته‌اند؛ بنابراین در شرایط فعلی، نیاز به تغییر نگرش درباره اندازه دولت وجود دارد. بر اساس نتایج به دست آمده در مورد اثر حکمرانی خوب بر شاخص توسعه انسانی، بهبود شش زیرشاخص آن که از طرف بانک جهانی معرفی شده، اهمیت زیادی در افزایش توسعه انسانی در ایران دارد.

منابع

- رفیعی دارانی، هادی. شاهنوشی، ناصر (۱۳۹۳). تأثیر اندازه دولت و حکمرانی خوب بر توسعه انسانی با به‌کارگیری رگرسیون موزون جغرافیایی. *فصلنامه پژوهش‌های اقتصادی ایران*، ۱۹ (۵۸): ۱۸۱-۱۵۳.
- شیرین‌بخش، شمس‌الله. امینی، تکتم. هراتی، جواد (۱۳۹۱). بررسی تأثیر اندازه دولت (سهم مخارج مصرفی و سرمایه‌گذاری دولت از تولید ناخالص داخلی) بر توسعه انسانی: با استفاده از الگوی داده‌های تابلویی. *دو فصلنامه اقتصاد پولی، مالی (دانش و توسعه سابق)*. ۱۹ (۳): ۱۳۰-۱۵۰.
- کاظمی، ابوطالب. حاتمی، داود. طهماسبی، قباد (۱۳۹۶). بررسی رابطه علی بین توسعه انسانی و حکمرانی خوب؛ کاربردی از روش پانل علیت، *فصلنامه مطالعات عمران شهری*، ۱ (۳): ۷۸-۸۶.
- مؤذن جمشیدی، سیده هما. مقیمی، مریم. اکبری، نعمت اله (۱۳۹۰). تأثیر اندازه دولت بر توسعه انسانی در کشورهای OIC (رهیافت رگرسیون وزنی جغرافیایی (GWR). *مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای*. ۲ (۸): ۹۵-۱۱۶.
- مکیان، سید نظام‌الدین. بی‌باک، مژده (۱۳۹۴). تأثیر حکمرانی خوب بر توسعه انسانی: یک تحلیل بین‌کشوری. *فصلنامه مدل‌سازی اقتصادی*. ۲ (۳۰): ۱۴۷-۱۳۱.
- منصوری، امین. افقه، مرتضی (۱۳۹۶). بررسی اثرهای متقابل آزادی و حکمرانی بر توسعه انسانی (رویکرد داده‌های تابلویی در دوره ۲۰۱۵-۱۹۹۵). *فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی*. ۷ (۲۵): ۱۳۵-۱۵۵.
- Arnstein, S.R. (1969). A ladder of citizen participation. *J. Am Inst. Plan*, 35, 216-224.
- Bovens, M. (2007). Analysing and assessing accountability: A conceptual framework1. *Eur. Law J*, 13, 447-468.
- Carcaba, A, Gonzalez, E, Ventura, J and Arrondo, R. (2017). How Does Good Governance Relate to Quality of Life?, *Sustainability* 2017, 9, 631; doi:10.3390/su9040631.
- Clarke, M., Islam, S. M. N and Paech, S. (2006). *Measuring Australias*

- Wellbeing Using Hierarchical Needs. *Journal of Socio-Economics*, 35: 933-945.
- El Hedi, M, Ben Youssef, A, Nguyen_Viet, C and Soucat, A. (2014). Effects of urbanization on economic growth and human capital formation in Africa. Program on the global demography of aging at harvard university.
- Fukuyama, F. (2013). What Is Governance?, Center for Global Development, Working paper 314.
- Grindle, M. (2004). Good Enough Governance: Poverty Reduction and Reform in Developing Countries. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 17 (4): 525-48.
- Gomanee, K., Mosley, O and Verschoor, A., (2005). Aid, Government Expenditure, and Aggregate Welfare, *World development*, 33(3), pp. 355-370.
- Human Development Report. (2016). Briefing note for countries on the 2016 Human Development Report.
- Hickey, S.; Mohan, G. (2005). Relocating participation within a radical politics of development. *Dev. Chang*, 36, 237-262.
- Komlos, J and Snowdon, B. (2005). Measures of Progress and Other Tall Stories: From Income to Anthropometrics. *World Economics*, 6 (2): 87-135.
- Kim, P.; Halligan, J.; Cho, N.; Oh, C.; Eikenberry, A. (2005). Toward Participatory and Transparent Governance: Report on the Sixth Global Forum on Reinventing Government, *Public Adm*, 65, 646-654.
- Karl, w. (1998). Good Governance and Economic Development. New Foundations for Growth in Africa, Iwim-Institute for World Economics and International Management.
- Khan, S. (2002). Dialogues at the economic and social council, Human development, health and education.
- Pradhan, P. (2011). Good Governance and Human Development: Evidence form Indian States. School of Management, Indian Institute of Technology Kharagpur, West Bengal, India.
- Pradhan, R.P, Kumar, M and Sanyal, G.S. (2011). Health infrastructure in india: the input and output Association with economic growth. *Journal of health management*, 13(1): 59-75.

- Rudra, P and Sanyal, G.S. (2011). Good Governance and Human Development: Evidence from Indian States, *Journal of Social and Development Sciences*, 1(1), pp. 1-8.
- Rotberg, R. (2014). Good Governance Means Performance and Results, *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*. 27 (3): 511–518.
- Santiso, C. (2001). Good Governance and Aid Effectiveness: The World Bank and Conditionality, *Georget. Public Policy Rev*, 7, 1–22.
- Turen, U., Gokmen, Y and Keser, A. (2016). National ict, Economic freedom and human development: A cross-country dynamic panel data analysis. *Journal of Arts, Science & Commerce*, Vol: VII, Issue: 2.
- United Nations Development Program (UNDP). (1997). *Governance and Sustainable Human Development*, UNDP Governance policy Paper, UNDP: Norwalk, CA, USA.
- Vishwanath, T.; Kaufmann, D. (1999). *Towards Transparency in Finance and Governance*; World Bank-Economic Development Institute: Washington, WA, USA, SSRN 258978.
- World Bank Institute. (2018). *Governance data: Web-interactive inventory of datasets and empirical tools*. Washington, DC. Available at: <http://www.worldbank.org/wbi/governance/govdatasets/index.html>.
- Yavas, A. (1998). Does too much Government Investment Retard the Economic Development of a Country, *Journal of Economic Studies*, 25(4), pp. 296–330.
- Zouridis, S and Steur, B. (2017). *Beyond good governance The case of the Netherlands*, Draft paper prepared for the EGPA conference 2017 in Milan.
- Zulfigar, M., Shakeel, S and Azim, P. (2012). Economic governance and human development: evidence from Pakistan. *Journal of Asian development study*, 1(1): 35-43.